

KIELI IDEOLOGISENA ASEENA:

Nykyvenäläistä semantiikkaa

Jarmo Eronen

Johdanto

Neuvostoliiton historialle on ollut tyypillistä selvä ero oikean ja väärän yhteiskuntajärjestyksen, ideologian ja ajattelun välillä. On vain joko ystäviä tai vihollisia, punaisia tai valkoisia, sosialisteja ja kapitalisteja, edistystä tai taantumusta, puolueen linjaa ja toisinajattelua. Keskeisillä filosofisilla ja yhteiskuntatieteellisillä käsitteillä tuntuu yleensä olevan voimakas arvovärytys. Marxilainen filosofia ei usko neuraaleihin, arvovapaisiin termeihin, vastakohtana analyttiselle länsimaiselle filosofiselle suunnalle.

Näyttää siltä, että neuvostoajattelu ei tyydy pelkästään selkeisiin vastakkaisiin käsittepareihin, vaan että sillä on myös taipumus kehittää arvovarukseltaan vastakkaisia termejä saman semanttisen kentän sisällä. Tällainen semanttinen ilmiö tavataan varmaan useimmissa kielissä, ajateltakoonpa vaikkapa termejä *virkamies* — *byrokraatti* tai *patriootti* — *nationalisti* — *šovinisti*. Jos näitä käsitteitä hajoitetaan semanttisiin komponentteihinsa, ovat ne epäilemättä esim. parin *virkamies* — *byrokraatti* osalta pitkälti samat, paitsi arvoväritteisen sisällönsä suhteen. Viime vuosisadan saksalaisessa ajattelussa viljeltiin myös vastakohtapareja *Kultur* — *Zivilisation* sekä *Seele* — *Geist*, joista ensin mainittu on jotenkin yleisempää.¹

Myös nykyamerikkalaisesta poliittisesta kielenkäytöstä voidaan löytää vastaavaa. Prof. *Edward German Pennsylvania* yliopistosta on analysoinut amerikkalaisen lehdistön kielen käyttöä tässä mielessä ja löytänyt mm. seuraavat käsitteparit: *usko* — meidän vakaumuksemme, *fanatismi* — heidän vakaumuksensa. Meistä riippuvaiset ovat *liittolaisia*, heistä riippuvaiset *satelliitteja*.²

Nykyvenäjän »ideologista leksikologiaa»

Nykyvenäjässä tuntuu tällaisia käsittepareja olevan poikkeuksellisen paljon, varsinkin ideologisesti värittyneessä tekstissä, yhteiskunnallisessa ja taloudellisessa termistössä. Tyypillistä on, että muille kielille käännettäessä ne menettävät dualistisen ominaisuutensa. Tällaisia termejä ovat selvästikin *revoljutsija* — *perevorot*, joista ensin mainittua käytetään lähinnä vasemmistolaisista vallankaappauksista, toista taas oikeistolaisista. Jopa käsitteessä »teollinen vallankumous» (engl. industrial revolution) vältetään positiivisesti latautunutta *revoljutsija*-termiä ja sanotaan *industrialnyi perevorot*.

Marxilaisen käsityksen mukaan luokkayhteiskunnassa on aina hallitseva »eliitti», ven. *elita*. Sosialistisesta yhteiskunnasta tämä tietenkin puuttuu, mutta tilalla on *avangard*, työätekevän luokan »etujoukko».

Puhuttaessa johtajista, varsinkin poliittisista, käytetään sosialismin oloissa sanaa *rukovoditel* (suuri kansanjohtaja kuten *Lenin on vožd*). Länsimaisille johtajille on englantilaisperäinen termi *lider*. Huomattakoon, että termiä *rukovodstvo* »johto, johtajisto» voidaan käyttää neutraalisti sekä omista että vihollisista. Tunnettu käsitepari on *internatsionalist — kosmopolit*, jossa ensin mainittu on kansojen ystävyyttä »oikean» ideologian hengessä harrastava henkilö, kosmopolit taas ulkomaiden taantumuspiireihin ja »vääriin» ajatuksiin yhteyttä pitävä.

Talouselämä on tärkeä ideologisen taistelun areena, sen piirissä on kehitetty useita vastaavia käsittepareja. Yksi tärkeimmistä on termeihin *fondy ja kapital* sekä niiden johdannaisiin perustuvat vastakohtaisuudet. *Proizvodstvennye fondy* tarkoittaa »tuotannonvälineitä» (ven. *sredstva proizvodstva*) sosialismin oloissa mutta kapitalismin oloissa niistä käytetään nimitystä *proizvoditelnyi kapital*. Tämä taas jakaantuu »kiinteään reaali-pääomaan», joka on sosialismissa *osvoynye fondy* ja kapitalismissa *osnovnoi kapital* sekä »muutettavaan reaali-pääomaan», vastaavasti *oborotnye fondy* ja *oborotnyi kapital*.³ Tuntuu tietenkin loogiselta, että termi kapital viittaa kapitalismiin. Tosin tämä ei pidä paikkaansa kaikissa tapauksissa. Niinpä investoinneista käytetään venäjässä nimityksiä *kapitalovloženiija* ja *investitsii*, jotka molemmat ovat ideologisesti neutraaleja, vaikka ensin mainittu sisältää kapital-elementin.

Kilpailu on keskeinen taloudellinen kategoria, jolle on myös olemassa vastaava käsitepari, sosialistinen »kilpailu» on *sorevnovanie*, kapitalistinen *konkurentsiija*. Myös »alihankinnat» on eriytetty kahdeksi termiksi. Ainakin jos on kysymys sosialistisen yrityksen alihankinnoista kapitalistiselle, tunnutaan suosivan termiä *komplektatsija*, varsinainen kapitalististen yritysten välinen alihankinta on sananmukainen käännös *subpostavka*. Huomattakoon, että suurin osa taloudellisesta peruskäsitteistöä on kuitenkin sovellettavissa molempiin yhteiskuntasysteemeihin ilman terminologista vastakkainasettelua. Tällaisia ovat muun muassa käsitteet hinta, voitto, tuotantokustannukset, kannattavuus, markkinat.

Dualistinen ajattelu on tunkeutunut myös ideologisesti neutraalille alueelle. Mielenkiintoinen on käsitepari »kansa — väestö», *narod — naselenie*. *Narod* tunnetaan olevan työtä tekevä, taisteleva, luova tai kärsivä, *naselenije* on lähinnä neutraali viitaten esim. kuluttajaväestöön, mahdollisesti myös jonkinlaisiin häiritseviin elementteihin. Termien eron on kärjistäen esittänyt Solženitsyn teoksessaan *Syöpäosasto*:⁴ »Rusanovit rakastivat kansaa — suurta kansaansa ja palvelivat tätä kansaa ja olivat valmiit antamaan henkensä kansan puolesta. Mutta vuosien mittaan heidän oli yhä vaikeampi sietää väestöä. Tätä uppiniiskaista, aina viekastelevaa, vastaan hangoittelevaa ja vielä vaativaistakin väestöä».⁵

Termi »ekspansio» voi länsimaisessa kielenkäytössä olla neutraali. Venäjässä sanalla *ekspansija* on pelkästään kielteinen sävy, se viittaa *Hitlerin* tai muuhun imperialistiseen laajenemiseen. Neutraali ekspansion tai laajenemisen käsite voidaan ilmaista mm. *prodviženie v novye rajony* (siirtyminen uusille alueille).

Hypoteesi ja sen testaaminen

Edellä olevien esimerkkien pohjalla voidaan siis esittää hypoteesi, että venäjän kielessä on taipumus muodostaa vastakohtaisia termejä tietyn käsitteen tai semanttisen kentän sisällä ideologisilla perusteilla. Mutta onko tässä kysymys sittenkin vain todistamattomasta mielenkiintoisesta hypoteesista, jota on tuettu muutamain hajahavainnoin? Tuskin. Viime aikaiset maailman tapahtumat ovat tuoneet esille aineistoa, joka osoittaa, että tällainen termien ja käsitteiden muodostus on venäjässä jatkuvasti produktiivinen. Neuvostoliiton tiedotusvälineiden⁶ kielenkäyttö Puolan tapausten käsittelyssä on muotoutunut hypoteesin edellyttämällä tavalla.

Puolassa on noussut esille Solidaarisuus-ammattiyhdistyksen johtamia Neuvostoliitolle vihamielisiä voimia, joiden väärän ideologian täytyy myös antaa heijastua kieleen. »Ammattiliitto» on venäjäksi *profsojuz*, jota käytetään sekä sosialisti- että kapitalistimaiden liitoista, aikaisemmin myös Solidaarisuudesta. Ainakin lokakuusta 1981 lähtien otettiin käyttöön uusi nimitys *profobjedinenie* (sananmukaisesti »ammattiyhtymä»). Solidaarisuuden suuri edustajakokous Gdanskissa oli puolaksi *szjzd*. Tätä vastaavaa venäläistä *sjezd*-termiä käytetään suurista puoluekokouksista (esim. *sjezd partii*, »puoluekokous»). Sitä käytettiin neuvostolehdistössä myös Gdanskin kokouksesta mutta lainausmerkeissä, kunnes lokakuussa 1981 siirryttiin kokonaan termiin *sborištše*. Solidaarisuuden johtajista on käytetty jatkuvasti *lider*-termiä (ks. edellä). Myös on esiintynyt tässä yhteydessä termi *kontrrevoljutsionnyi politikan* »vastavallankumouksellinen poliitikko», jossa pejoratiivinen *politiikan* korvaa neutraalin *politik*-termin.

Esitetylle hypoteesille on löytynyt niin paljon tukea, että voidaan jo puhua nykyvenäjälle ominaisesta lainmukaisuudesta.

Lopputoteamuksia

Kielen ja ideologian välisiä suhteita on tutkittu paljon. Yleensä mielenkiinto on kohdistunut poliittiseen kielenkäyttöön ja käsitteiden erilaiseen tulkintaan ideologiasta riippuen. Hedelmällinen tutkimuskohde on ollut varsinkin saksan kieli, jossa ideologisesti »herkkien» käsitteiden (kuten Demokratie, Freiheit, Sozialismus) sisältö on erilainen DDR:ssä kuin muissa saksaa puhuvissa maissa.

Krjutškova⁷ mainitsee, että ideologian vaikutusta saksan kieleen koskevia lähdeviitteitä on tähän mennessä lähes 1500. Kielen ja ideologian suhteita koskeva tutkimus lähtee yleensä tietystä termistä (esim. vapaus) ja tutkii sen merkityksiä eri ideologioiden piirissä, siis *termi* → *semanttinen kenttä*. Yleensä semanttinen kenttä laajenee kun termin merkitykset eri ideologioissa »lasketaan yhteen». Edellä käsittelemäni venäjälle ominaiset semanttiset ilmiöt ovat tälle tarkastelulle tavallaan vastakkaisia: tietyn semanttisen kentän sisälle venäjässä eriytetään kaksi ideologiasidonnaista termiä, siis *semanttinen kenttä* → *termi*.

Tässä on kysymyksessä semantiikan piiriin kuuluva ilmiö, joka on toistaiseksi saanut vähän huomiota osakseen. Länsimaisissa kielissä ilmiö on lähinnä satunnainen. Näyttää siltä, että lingvistinen semantiikka ei pysty antamaan paljonkaan tällaisten ilmiöiden tutkimiseen. Niiden ymmärtäminen edellyttää myös vallitsevan ideologian ja poliittisen taustan tuntemista. Ilman näitä tietoja ei myöskään kääntäminen kielestä toiseen voi sujua pätevästi.

Ideologiseen taisteluun perustuvien semanttisten kenttien tutkiminen on epäilemättä hedelmällisintä venäjän kielessä Neuvostoliiton johtavan aseman takia. Olisi myös syytä tutkia muiden muiden sosialistimaissa puhuttujen kielten semanttisia ja leksikaalisia ilmiöitä ideologiselta kannalta verrattuna sekä länsimaisiin kieliin että venäjään. Saksan kieli on tietenkin erikoisasemassa ideologisen kahtiajaon takia. Samalla jouduttaisiin epäilemättä puuttumaan saksan ja venäjän väliseen kielelliseen vuorovaikutukseen. Jos nykyään venäjä vaikuttaa DDR:n saksaan niin aikaisemmin on virta kulkenut toiseen suuntaan. Mm. marxilaisen taloustieteen venäläinen termistö on pitkälti käänöslainaa saksasta.⁸

Venäjän kielellä on ollut selvä vaikutus mm. bulgarian, tšekin, slovakian ja puolan sanastoon vuosisatojen aikana. Olisi kiintoisa selvittää, missä määrin edellä käsitellyt semanttiset ilmiöt ovat levinneet venäjältä näihin sukukielisiin. Fennougristit voisivat tutkia viroa tältä kannalta.

Kieli ja ideologia tutkimuskohteena on laaja sarka, jolla on huonosti kynettyjäkin kohtia. Yksi näistä on ilmeisesti ongelma käsittepareista, joiden merkitykset voidaan selittää vain ideologisen vastakkainasettelun pohjalta. Tässä on kyseessä ilmeisen vähän tutkittu lingvistiikan, ideologioiden ja politologian välimaasto, jossa myös teoreettinen kehittäminen on alkuasteillaan. Aineiston keruuta ja esittelyä eri aspekteista on ilmeisestikin syytä jatkaa.

VIITTEET

1 Ks. J. Lucien Radel, *Roots of totalitarianism*, New York 1975, s. 100.

2 I. K. Beloded, *Jazyk i ideologičeskaja borba*, Kiev 1974, s. 21.

3 Ks. *Ekonomičeskaja entsiklopedija, Poličeskaja ekonomija*, osa 3, Moskva 1979, s. 362, 374.

⁴ Käännös allekirjoittaneen.

⁵ A. Solženitsyn, *Rakovyi korpus, Sobranie sotšinenii*, Tom 2, Frankfurt/Main 1969, s. 220—221.

⁶ Alla olevat esimerkit on poimittu *Pravdasta* ja muista lehdistä sekä Tallinnan venäjänkielisistä tv-lähetyksistä.

⁷ T. B. Krjutškova, K voprosy o mnogoznatšnosti »ideologitšeski svjazannoj» leksiki, *Voprosy jazykoznanija* No. 1/1982, s. 30.

⁸ Ks. T. I. Panko, *Vid termina do sitemi*, Lviv 1979, s. 48—61.